

Ágoston Mihály

„A küszöbátlépés” néhány kulcskérdése

Tudjuk, hogy ezred- és századfordulóink a történelemben nem jelentenek természetes küszöböt, hanem ezt egyfajta időszámításból eredően csak a képzeletünk érzékeli a nagyobb szakaszok határának közelében. A mostani „mezsgye” azonban bolygónknak jelentős részén csakugyan jelölheti új korszak kezdetét – civilizációtörténetit, etnikait, de akár történelmit is. Ezt majd a jövő dönti el.

Az elkövetkező évtizedben a magyarság anyanyelvi életét viszonylag erősen meghatározhatják olyan újszerű körülmények, melyekre célszerű lenne fölkeszűlnünk, hogy anyanyelvi és nemzeti létünk további alakulása lehetőleg majd kedvezően vagy kevésbé hátrányosan történjen meg. A nemzet s a nemzetrészt illetékeseinek tudatos helytállása vagy mulasztása, valamint tévelygése bizonyos mértékben eddig is hatott a fejleményekre, melyekből sorsunk összefonódott.

Valóban jelentős történelmi és anyanyelvi periódus látszik kezdődni, illetve tapasztaljuk egy másiknak az egyidejű lezárulását. Rendezvényünk szervezőiben is ezért vetődhetett föl a gondolat: Számot kellene vetnünk, és közösségünknek számot adnunk – mégpedig arról, hogy anyanyelvünk jelenlegi állapotának melyek a domináns tünetei és irányjelzői; valamint arról, hogy (lehetőleg hosszabb távon) milyen anyanyelvi életfeltételekre számíthatunk, s azokat mivel lehetne pozitívan befolyásolni.

A kívánt változást nyilván nem remélhetjük pusztán az alapos helyzetismerettől, sem akármilyen hatékony beavatkozástól. Felelős szakmai összefogásra lenne szükség, és világosan közismertté tenni, hogy anyanyelvi és nemzeti egységünk létrehozásához és megtartásához mennyi lenne a minimálisan elegendő.

A közéleti nyelvhasználatnak egyre nagyobb a mindennapi szerepe. A kis népek közéletében viszont a világnyelvnek. Máris vannak határozott jelei annak, hogy az idegen nyelvi hatás a századforduló alatt és után általánosabban és erősebben lesz érezhető a magyar nyelvterület mindhárom régiójában, már a helyesírásunkban is. Bizonyára sokan véljük úgy, hogy nem kellene megvárunk gyakorlati írásmódunk bármilyen fokú megbomlását. A magyar főváros utcái már előrevetítenek lehetséges tüneteket a nagy kezdőbetű használata, a különírás, az írásjelhasználat vonatkozásában. De a szórendében talán leginkább. (Ez áll egyik igen megtisztelő meghívóban: „Rendezvényünk színhelye a Grand Hotel Hungária.” Íme, a magyar mondat jelzős szerkezete, mely nem is lehet más, hiszen a Hungária Nagyszálló falain csak így áll a fölirat.)

Arról nyilván már ezen a fórumon is szoltunk, hogy az idegen nyelv tanulása (egyé vagy többé) és használata nemhogy ártana anyanyelvi készségünknek, hanem hasznára is lehet, ha a részrendszereknek a kölcsönhatások következtében esedékes keveredését megelőzve és elhárítva, idejében és megfelelő módon tudatosítjuk az érintkező nyelvek közötti kontrasztivitásokat. Természetesen, nem pusztán a szakiro-

irodalomban, hanem az egyes nyelvhasználók fejében is.

Mindennapjainkban ugyanis az anyanyelv tanulása, hallása és használata nyelvi élményként rakódik le anyanyelvi készségünkben és az ún. nyelvérzékben. Nos, minél több esetben és minél több beszédhelyzeti műfajban ezek a mindennapi élmények idegen nyelvűek, és spontánul vagy tudatos gondoskodással ezeket minél kevésbé pótoljuk anyanyelvi élményekkel is, annál gyakoribb és nagyobb hézagok keletkeznek anyanyelvi készségünkben. Bizonyos anyanyelv-használati hézagok rendszeressége v. gyakorisága az anyanyelvi hézagok kövüléseit eredményezheti, azaz az idegen nyelvi élményt általában nem tudjuk „átültetni” anyanyelvi készségünkbe. Az ilyen élményhézagok rendszeressége tehát anyanyelvi készségünk csonkaságát, hézagosságát idézi elő. Ez általában kommunikációzavarhoz vezet: számos nyelvhelyzetben nehézkesen, bizonytalanul és pongyolán tudunk érteni és értetni anyanyelvünkön. Ebből következhet (ha meg nem előzte!) anyanyelvtudatunk gyöngülése, majd az anyanyelv föladata.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim! Adán ma több látószögből, több érvvel és nyomatékka-
kellene választ adnunk arra, hogy anyanyelvi és nemzeti megmaradásunk ügyén bátortalankodva és botorkálva folytassuk-e hasznosnak vélt tevékenységünket egy bizonyos ezredévi küszöb felé, vagy jobb irányvétellel, határozottabb nemzeti öntudattal lépegetve jobb lenne az esélyünk is okosan átlépni az elhalás és a megfogyatkozás évszázadából az anyanyelvi

együttfejlődés és a nemzeti megmaradás időszakába. A „jobb irányvétel”-be, persze, azt a reményemet is beleértettem, hogy illetékes vezetőink a „megmaradás”-t majd ne csak a maguk nemzedékére értsék, valamint hogy a nyelvközösségeket szétválasztó, sőt gyakran egymással akaratlanul és kölcsönösen szembefordító nyelvpolitika helyébe lépjen az anyanyelvi szuverenitásnak és a nemzeti identitásnak, sőt integritásnak a kölcsönös elismerése és tisztelete.

A huszonegyedik századi nyelvműveléshez és nyelvpolitika kialakításához olyan elvi és szemléleti útravalót kellene vinnünk magunkkal, mely az általános emberi jogon alapul, valamint a kölcsönös bizalom és támogatáson. Nem fából vaskarika ez, hanem csak bizonyos fogalmak egyenes megnevezése a devalválódott ideológiai, közéleti és nemzetközi versengések szóhasználatában. Ahogyan az itteni témakörhöz fűződő kulcskérdések megoldására gondoltam, az elméletileg nem illúzió, és nem igényel amerikai élet-színvonalat, hanem csak hegemoniamentes gondolkodást, kultúrát, politikai érettséget naivitás nélkül, de mindenekelőtt őszinte és általánosabb demokratizmust, elsősorban is a kis és a nagy népek között.

Kellene, hogy végre kölcsönösen tudjuk magunkról is, egymásról is, hogy anyanyelvi törekvéseink a kollektív emberi jogon alapszanak, nem pedig hegemonisztikus ábrándokon. A kollektív emberi jog pedig anyanyelvügyben megkerülhetetlen és kétségtelen, mert anyanyelv csak közösségben élhet és fejlődhet, miként közösségben született, és csak közösségben maradhat fenn.

A kollektív emberi jognak és minden anyanyelv kollektív lényegének említésével már át is tértem a címben ígért kulcskérdések bemutatására. Egy ilyen rendezvény keretei csak vázlatos ismertetésüket teszik lehetővé, de remélhetőleg közismert dolgokat fogok említeni, még ha némelyikről helyenként vagy tágabb körben megoszlanak is a vélemények – látásmódtól s érdektől függően. Előrebocsátom: szerintem ez a természetes, legalábbis a látásmód predesztináló ereje, (vagy illetékessége) véleményünk kialakításában. (A véleményt azért is mondjuk nézetnek.) Csakhogy a közös célt általában azért nem is érhetjük el, mert különbözőképpen látjuk a megközelítés módját, sőt többnyire a célt is. De a tanácskozások, viták, érvelések éppen a kölcsönös tájékozódásért, azaz a közös látásmódért is folynak – ha jól fogtuk föl eszmecseréink rendeltetését. Nos, fölvetem az alábbi kulcskérdéseket, melyek általánosabb elfogadása vagy fölismerése elősegíthetné együttthaladásunkat, amikor majd átlépjük azt a bizonyos küszöböt. Ilyenek:

– Nemzeti identitásunk alapja az anyanyelv. Sok egyéb lehet fontos (történelemtudat, kapcsolódás a magyar néphez stb.), de az, hogy ki minek vallja magát, e tekintetben teljesen lényegtelen. Az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás nem érdem és nem minőségi jegye az egyénnek, akár angol az, akár kurd vagy csecsen, illetve orosz. De mindkettő (anyanyelv és nemzeti identitás) közösségi jegy, és az egyént, főleg, ha értelmiségi, erkölcsileg felelős gondoskodásra kötelezi közössége iránt, melyből anyanyelvére épült kultúrája ered. Persze, ezt lehet tagadni, megtagadni,

visszaélni vele, élősködni belőle, ignorálva vagy nem is tudva élni vele. A származás szintén lényegtelen, a haza sem meghatározó, csak a nyelv, mely ad és elkötelez.

– Fejlettebb társadalomhoz magasabb szinten álló átlagos anyanyelvi készség szükséges. A többletigény korántsem csak a szókészletre irányul, hanem árnyaltabb nyelvi részrendszerekre, differenciáltabb kommunikációra, átfogóbb s intenzívebb köztudatra – és nem mindegy, hogy erre egy viszonylag kicsi és széttagolt meg szétszórt nyelvközösség föl tud-e készülni idejében és megfelelően. A magyar értelmiségnek privilégiuma és felelőssége erről gondoskodni.

– Anyanyelvi készségünket idegen nyelvű közegben (de a többnyelvűben is) semmilyen nyelvművelés nem teheti életképessé, hogyha az alapozáshoz az egyén (bárhon is!) nem kapta meg anyanyelvű intézményes képesítését az óvodától az egyetemi diplomálásig.

– Aki nem akarja nem tudni, az jobbára tudja is, hogy az egyénnek emberi joga megtartani vagy fölcserélni anyanyelvét, hazáját, családját, kifejtetni véleményét önmagáról és másokról; de ez a jog kizárja azt a jogát, hogy másokat az imént említettekben akadályozzon, bármilyen tudatban tenné is ezt, mert az nem joggyakorlás lenne részéről, hanem jogsértés.

– Kulcskérdés az is, hogy elegendő és eléggé látjuk-e a „küszöb” közelségét s azt, hogy rajta keresztül hová jutunk, oda mit vigyünk magunkkal, s mit ne vigyünk.

– Még abban is iszonyatosan eltér a nézetünk, hogy mi nekünk az anyanyelv, s hogyan viszonyuljunk a

többségi nyelvekhez: a világnyelvhez és általában az idegen nyelvekhez; illetve, hogy mi a véleményünk a kis nyelvközösségek anyanyelvéről.

– Anyanyelvi és nemzeti megmaradásunk egyik kulcskérdése az, hogy hogyan viszonyulunk a többi nemzetrészhez és külön az anyaországhoz. Az egységre (anyanyelv és nemzet egységére) a kis nyelvközösségeknek nem történelmi vagy erkölcsi okból van szükségük, hanem a pusztta fennmaradás esélye miatt. Az esélyhez még sok egyéb kell, de a mi esetünkben nem lényegtelen, hogy egynyelvű a nemzet és egynemzetű a nyelvközösség.

– A nyelvművelésben lényeges minden lépésünkben szem előtt tartanunk, hogy anyanyelvünket nem a változástól kell óvnunk, hiszen e tekintetben kettős az alaptermészete: változó folyton, és átöröklődő évezredekéről évezredekre. Lényeges mérlegelnünk, sőt lényeges tudnunk mérlegelni, hogy mi és hogyan változik, hol kell és lehet beavatkozni, és hol lehetne, de nem kell. Pl. a kifejezés gazdagsága és könnyedsége őrzendő, ha van. A műveltető ige pl. komoly veszélyben van, de még van esélyünk óvni. A magyar szórend a spontán nyelvhasználatban épebb és differenciáltabb, mint a nyilvánosban. (Itt elsősorban a jelzős szerkezetekre gondolok, a közbeékelésre, az igekötős melléknévi igenévre stb.)

Nem sorolom tovább, csak kiemelek egyet a kihagyottakból:

Az anyanyelvvédelem és a nyelvpolitika viszonylag együtt járó társadalmi jelenségek, még ha nemritkán szemben is állnak egymással. Aligha számíthatunk a

kívánt eredményre, hogyha a nyelvvédelemnek (vagy burkoltabb megfogalmazásában: „anyanyelvünk korszerűsítésének”) a megformálásában, („csomagolásában”) nem jutunk el odáig, hogy a velünk és környezetünkben élő más nyelvek is láthassák és lássák: miközben mi a saját anyanyelvünknek és nyelvünk ügyének gondozására törekszünk, nemhogy ellenfelek nem vagyunk, sem riválisok, hanem érdekünkben áll, hogy ők is sikerrel szolgálhassák a maguk hasonló ügyét.

Mivel helyesírási rendszerünk várhatólag a jövőben is sajátosan fontos szerepet fog betölteni anyanyelvű műveltségünkben, egyéni és közéletünkben, vessünk egy pillantást erre a szellemi örökségünkre is!

Minél elnagyoltabb („egyszerűbb”) a kódolás, vagyis a szabályszóveg, annál nehezebb a helyes és pontos dekódolás, vagyis a szabály alkalmazása. Vagy fordítva: Minél következetesebben van differenciálva az írásrendszerünk, annál esélyesebb a pontos olvasat, sőt olvasás nélkül is annál kiszámíthatóbb, „megérzhetőbb” a kívánt megoldás.

Nos, lássuk a kérdést! Valószínű, hogy a századfordulón várhatólag ugrásszerűen megnövekedik az általános írásigény, ezért fokozottan kellene idejében gondot fordítanunk ortográfiánk technikai adottságaira: hogy ahol s amikor kell, legyen elég és eléggé alkalmazható kézikönyvünk – anyanyelvünkhöz! Már csak azért is, mert a többnyelvűsítésben az idegen nyelvek tanulása és használata olyan (számunkra újnak tűnő) kategóriákat, többek között jelölésieket is hozhat a tudatunkba, melyekkel a magyarban zavart okozha-

tunk, hogyha idejében nem ellensúlyozzuk őket megfelelő magyar ortográfiai megoldásokkal.

A többnyelvűsödéssel (mint előadásom elején már említettem) akaratlanul is növekszik anyanyelvi ismereteink tudatossága (és persze az általános nyelvi ismereteké is). Ezért helyesírási kézikönyveinkkel is idejében kellene erre fölkészülnünk. (Nyilvánvaló, hogy most nem a szabálytartalom megváltoztatásáról szólok, az kutatás és bizottsági közmegegyezés dolga lenne.)

Nem a példák, hanem a jelenségek írásmódját kell szabályozni, méghozzá úgy, hogy a jelenséget általa is könnyebben fölismerjük. A domináló alaposság, a körütekintés, a bölcs döntéshozatalok mellett, sajnos, vannak kisebb-nagyobb gondjaink az egyébként korszerű és értékes kézikönyveinkkel. Gondot okoz az ún. kivételek nagy része, a példatár hiányossága (a szabálypontban), néhány kényes kérdés megkerülése stb. Pl. az ilyesmi a legújabb szótári részben: h-kor 280. – noha a 280. szabály egyetlen ilyen példát sem tartalmaz (szerencsére), nem is utal rájuk. A magyar észjárás szerint a h-kor olvasata ugyanis „hórákor” vagy esetleg „há-kor”. A tíz órákor hangsor rövidítésével való lejegyzését szabályzatunk nem oldja meg, nem ad rá tanácsot, noha ez mindennapos lehet, amaz meg sohasem kell.

Semmi sem indokolja nagyszerű kézikönyveink ilyen fogyatékoságait. Lényegi megoldásaik vannak annyira időállóak, hogy érdemes lenne időt szakítani a hiányzó átfésülésükre.

Végül egy globális kérdésre szeretném föl hívni a figyelmet (de természetesen, nem globalizációs kérdésről van szó!).

Most, hogy a „küszöb”-höz érkezünk, és jelentős megfigyatozásunkhoz, időszerű lenne a határ mindkét oldalán végre végiggondolnunk: mi is történik napjainkban anyanyelvünk ügyével és ügyében?

Az anyaországban (miként más civilizált kis anyaországokban is, tehát ott, ahol a többség anyanyelvét századrésznyi hátrányos körülmény sem terheli, mint amennyi sújtja például a Délvidéken) hetente néhol hétszer is foglalkoznak nyelvműveléssel nyilvános előadásokon, a magyar média lapjain, tévécsatornáin, rádióműsorában. Méghozzá képzett nyelvészek, sőt neves szakemberek. És még nem is eleget ahhoz képest, hogy milyen mennyiségű és fajsúlyú nem kívánt jelenség gátolja a nyelvhasználat gördülékenységét. Nem túl sok az tehát, amit az anyaországban tesznek a magyar lakosság anyanyelvűségéért, hanem az a döbbenetes keves, ami a határon túli régióban anyanyelvünkért történik mindmáig. Az együttfejlődéshez (és természetesen az anyanyelvi megmaradáshoz) ez akkor is kevés lenne, hogyha a határon túl körös-körül nem hiányozna a mindenféle nyelvművelésnek alapját képező anyanyelvű teljes oktatási rendszer. Amíg pedig az hiányzik (tehát a komplett intézményes anyanyelvépítés) mégpedig átfogó szinten, addig a nyelvművelés igazi rendeltetése el sem kezdődhet.

És – elnézésüket kérem a terjedelemért – maradt még egy-két szó, melyeket megtisztelő figyelmükbe

ajánlanék előadásom végén. Ehhez kérem szíves meghallgatásukat.

Már középtávon is végzetes lehet anyanyelvünkre, azaz a magyarságra nézve azzal áztatnunk magunkat, hogy mivel túlélünk tatárt és törököt, s mivel a latin nyelvű középkort és a német nyelvű abszolutizmus korát is túlélte anyanyelvünk, akkor ma, amikor fennmaradását újság, rádió és „anyanyelvápoló” órák is támogatják, anyanyelvünk veszélyeztetettsége” nem áll fenn. Sajnos, ez nem így van! Remélhetőleg biológiai veszélyről nincsen szó, csak hogy az anyaországon kívüli régiókban az anyanyelv megtarthatásához a mai társadalomban sok minden aggasztóan hiányzik. De nem reménytelenül, s ezért beszélünk róla, ezért kellene idejében cselekednünk. Az erdélyi magyar egyetem létesítése ilyen lépés, és a kelet-európai demokratizálódási hullámok szintén szolgálhatják ezt is. Csak világosan tudnunk kell: nem a magyar nyelvet fenyegeti veszély, hanem az embert, aki anyanyelvét a napi 24 órában szerzett nyelvi élményeinek (a munkahelyen, a tévében, a számítógép előtt, a közéletben stb.) csak a töredékével éltetheti, és ez a mennyiség nem képes ellensúlyozni a készségbeli anyanyelvi hézagokat.

Anyanyelvűségünk csonkasága következtében nem számíthatunk arra, hogy a pusztán jó szándék képes lesz majd életképessé föltölteni hézagokkal és szerkezetbomlási keveredésekkel legyöngült anyanyelvünket. Ahhoz intézményes anyanyelv-elsajátítás is kellene, sőt csak az lehetne alapja a hatékony nyelvművelésnek, és, persze, a sokrétű anyanyelvhasználat.

Nos, eljutottam előadásom befejezéséhez. A mérlegelés és az együttgondolkodásra fölkinált gondolatsort azzal zárom, hogy az új évszázad felé mehetünk mi a régi célkitűzéssel, csak célba jutásunk esélyét ne mulasztjuk el növelni új módszerek beiktatásával és sokkal nagyobb összefogással és nagyvonalúsággal. Ne feledjük, hogy nem a lehetőségekhez kell mérnünk törekvéseinket, hanem a cél igényeihez kell lehetőséget keresnünk és teremtenünk. Persze, semmi esetre sem „külhoni”-ságunk törvényesítésével, hanem anyanyelven képzett új értelmiséggel és a velünk meg körülöttünk élők bizalmának elnyerésével. Találjunk időt egymás gondolatainak megismerésére, mert pluralizmusunk adva van, s az nemcsak oka a türelmes vitának, hanem esélye is önmagunk korrekciójának.

Az anyanyelvtudat ápolásában ennek a rendezvény-sorozatnak hatalmas érdemei vannak, de még nagyobb esélye és rendeltetése a jövőben. Nem lenne szabad hagynunk kárba veszni Széchenyi eszméjét, sem neves nyelvészeinknek a jövőbe átvezető munkásságát: Szarvas Gáborét, Paisét, Bárcziét, Lőrinczéét és a többiekét. Nem azért építették föl anyanyelvünk ismerettárát, hogy emléket állítsanak egy szép örökségnek, mely történelmi útítársunk volt az Uráltól a világháló koráig, amikor tér és idő történelemmé s megmaradássá fonódott össze, hanem hogy ezt az örökséget – megismerése által is – a magyar nemzet tovább építhesse.

Hogyha tehát anyanyelvünk épségét nem őrizzük meg a jövőnek, nem lehet igaz, hogy a tagadhatatlan sorsforduló idején méltón helytállottunk.

Anyanyelvünk volt az útmutatója a középkori Julianus barátnak is, és más-más korban és módon, de a megtartó cselekvésre kötelez el bennünket Sylvester János, Arany és Illyés Gyula példája. Ezt a gazdag örökséget nem lenne szabad elhagynunk, mielőtt átlépjük a huszonegyedik század küszöbét!